

Univerzita Hradec Králové
Pedagogická fakulta
Katedra českého jazyka a literatury

Tamara Cikánová

Řekněme to pohádkami

aneb

Jak využít pohádek při výchově dětí

Projekt bakalářské práce *Jazykový obraz světa vybraných českých pohádek a jejich reflexe u dětí předškolního věku.*

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala pod vedením vedoucího bakalářské práce samostatně a uvedla jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Hradci Králové dne 20. 5. 2016

.....

Děkuji panu PhDr. Lukáši Zábranskému, Ph.D., za vedení práce, ochotu, trpělivost, cenné rady a připomínky při jejím zpracování. Rovněž děkuji své rodině za podporu, kterou mi po celou dobu studia poskytovala, a svým dcerám Nele a Emě za podnětnou reflexi analyzovaných pohádek. Velký dík patří také učitelskému sboru Mateřské školy Čtyřlístek Všetaty, zejména paní Věře Bílé a Jeleně Darášové, za umožnění průzkumu reflexe pohádek u zdejších dětí. A dále také paní Martině Kovandové za souhlas s uveřejněním autorské pohádky její dcery.

Obsah

PŘEDMLUVA.....	5
I. JAK K NÁM MLUVÍ POHÁDKY.....	7
1. POHÁDKY.....	7
1.1 Hlavní motivy pohádek.....	8
1.1.1 Dobro a zlo	8
1.1.2 Rodina.....	10
1.1.2.1 Rodinné morálky podle George Lakoffa	10
2. VE SVĚTLE JAZYKOVĚDY.....	11
2.1 Pár slov o kognitivní lingvistice.....	11
2.2 Jazykový obraz světa.....	12
2.3. Konceptuální metafora.....	13
3. OBRAZ SVĚTA FILMOVÝCH POHÁDEK.....	14
3.1 Tři oříšky pro Popelku.....	14
3.2 S čerty nejsou žerty.....	19
3.3 Chaloupka na vršku.....	24
II. JAK O POHÁDKÁCH MLUVÍME MY.....	26
1. CO NÁM ŘEKLY DĚTI	26
2. Kdy pohádky pomohly.....	28
2.1 Vlastní zkušenosti.....	28
2.2 Zprostředkované zkušenosti.....	31
3. Z „pera“ malé autorky – pohádka O rybáři	32
KRÁTKÝ DOSLOV O MOCI SLOV	35
SEZNAM POUŽITÝCH INFORMAČNÍCH ZDROJŮ A PRAMENŮ.....	36
PŘÍLOHY.....	38

Předmluva

Pohádky. Kdo z nás by si na ně z dětství nepamatoval? Tajemné příběhy plné kouzel, dobrodružství a lásky, které nás provázely prvními roky našeho života stejně jako něžná ruka našich rodičů. Jak jsme jimi bývali fascinováni... Stačilo zavřít oči a pod víčky se nám otevíraly brány starých hradů a honosných paláců, děsila nás ponurá sídla čarodějů i hluboké lesy plné roztodivných tvorů. Byli jsme statečnými rytíři, zakletými princeznami, mocnými kouzelníky i moudrými králi. Pohádkové bytosti byly ideály našeho dětského světa. Vždyť která malá holčička kdy netoužila po tom obléci si nadýchané třpytivé šaty a který kluk se kdy nechtěl ohánět mečem v ruce? Dětská fantazie je tou nejdokonalejší továrnou na sny.

A co nás pohádky naučily? Že čestné a nesobecké chování je nakonec odměněno a kruté potrestáno, že lež má, jak se říká, krátké nohy a každý podvod je stejně dříve nebo později odhalen. Že je důležité být sám sebou, upřímný k sobě i k ostatním, a že opravdový přítel je ten, kdo si nás dokáže vážít takových, jací doopravdy jsme. To jsou obrazy, které se nám tenkrát pod dojmem pohádek v mysli vykreslily a slova, která se do nitra vryla jasně čitelným písmem. Hodnoty, které jsme se naučili považovat za správné, v nás pak přetrvaly i v době, kdy jsme slýchali, že život není pohádka a že máme stát nohama pevně na zemi. Jenže pevně stát se dá jenom na stabilních základech a pro pevný postoj je potřeba mít jasno i v hlavě.

Samozřejmě, že život není pohádka, a ani jí být nemá. Pohádky nebyly vymyšleny pro to, aby idealizovaly skutečnost, ale aby pomáhaly ujasnit hodnoty, dané lidem bez ohledu na čas a prostor. Díky jasnému vymezení dobra a zla i důrazu na mezilidské vztahy a úctu k životu jsou v složitém reálném světě pro děti dobrým rozcestníkem. Ukazují významy určitých životních situací a jejich úspěšné zvládnutí ve srozumitelných obrazech a symbolech, a formou, která je dětem blízká. A šťastné konce přinášejí naději a víru v možné překonání překážek. Proto jsou pohádky stále živé a přitažlivé, i když je v každém věku přijímáme jinak.

Jako rodiče můžeme úžasného potenciálu pohádek sami využít při jednání s dětmi. Vhodná interpretace pohádkového příběhu někdy zmůže při řešení problémů víc než zdlouhavé vysvětlování. Umožní totiž dítěti představit si danou situaci v širších souvislostech a způsobem, který je pro něj přijatelný.

Klasické pohádky, které známe z dětství, mají svůj řád, jasně vymezené strany a zřetelné poselství. Je v nich zobrazena úcta k životu i význam mezilidských vztahů. Můžeme v nich číst mezi řádky a vidět za obrazy. Poskytují prostor pro fantazii a emoce, což je v dnešní době velice

důležité. A v neposlední řadě nás učí komunikovat, rozvíjet slovní zásobu i přemýšlet o tom, jak svá slova používáme. Je tedy zajímavé podívat se na pohádky i z pohledu tzv. kognitivní lingvistiky, která zkoumá souvislosti našeho jazyka a myšlení. Umožní nám to nahlédnout do podvědomých procesů, díky jejichž poznání máme možnost uvědomit si fungování našeho myšlenkového a vyjadřovacího systému. To nám v konečném důsledku může pomoci k pochopení důležitosti obsahu komunikovaných slov i způsobu jejich reflexe ze strany okolí, v tomto případě zejména dětí. Každá znalost je aktivum, které můžeme využít v praktickém životě. A pohádky jsou díky své bohaté symbolice a obraznosti dobrým průzkumným materiálem.

Tato brožura je projektem mé bakalářské práce nazvané **Jazykový obraz světa vybraných českých pohádek a jejich reflexe u dětí předškolního věku**, v níž zkoumám výchovný a vzdělávací potenciál pohádek.

Vzhledem k tomu, že mám dvě děti předškolního věku, měla jsem možnost zkoumané teorie bezprostředně ověřovat v praxi. Zkoumání potvrdilo, že vědomá práce s pohádkami prohlubuje jejich reflexi a uvědomění symbolického poselství, a že role dospělé osoby, jakožto prostředníka mezi dítětem a vnímanými jevy, je velmi důležitá. Mediální snímek nikdy plně nenahradí osobní komunikaci, může jí však být velmi nápomocný, pokud se s ním bude efektivně pracovat.

Tvorba bakalářské práce v mnohém obohatila můj výchovný přístup k dětem. Proto bych se ráda prostřednictvím této brožury o své zkušenosti podělila s ostatními rodiči a čtenáři, kteří mají o toto téma zájem.

I. JAK K NÁM MLUVÍ POHÁDKY

1. Pohádky

V odborné literatuře bývá pohádka charakterizována jako krátký epický útvar, založený na smyšleném příběhu s fantastickými prvky, který není vázán na konkrétní čas a prostor (*Za oněch časů v jedné daleké zemi...*), a v němž často vystupují nadpřirozené bytosti a působí kouzelné síly. Původně byla žánrem lidové slovesnosti, pohádky si lidé vyprávěli, když se scházeli při různých příležitostech a společných aktivitách.

Slovo *pohádka* staročesky znamenalo hádanku, záhadu, spor, zároveň také rozmluvu.¹

Pohádky mají za úkol děti bavit, vzdělávat, rozvíjet jejich fantazii i vyjadřovací schopnosti a vštěpovat jim morální hodnoty. Prostřednictvím symbolů a jasně strukturovaných obrazů jsou v nich vyjádřeny základní principy lidského života. Jejich základním motivem bývá boj dobra se zlem, reprezentovaný jasně vymezenými kladnými a zápornými postavami.

Podle českého folkloristy Bohuslava Beneše (1990) se člení zpravidla dle míry přítomnosti nadpřirozených sil na **pohádky kouzelné** (fantastické), **zvířecí**, **legendární** a **realisticko/novelistické**.²

Pohádky kouzelné (fantastické) jsou založené na působení nadpřirozených sil, běžně se zde vyskytují kouzelné bytosti (víly, vodníci, čarodějnice, atd.), zvířata (pták Ohnivák) nebo předměty (zlaté jablko, živá voda, atd.). V **pohádkách zvířecích** jsou hlavními postavami zvířata, jednající a mající vlastnosti jako lidé. Jsou blízké bajce, ačkoliv nemívají tak výrazný mravoučný charakter. Jedná se o jeden z nejstarších typů pohádek. Děj **pohádek legendárních** se opírá o legendární a mytické postavy (např. z Bible), zasazené do světského prostředí. **Pohádky realisticko/novelistické** jsou nejnovějším typem pohádek, kde je působení nadpřirozených sil omezeno na minimum nebo potlačeno úplně a nositeli děje jsou zde reální lidé, nuceni spoléhat především sami na sebe. Samostatnou kapitolou novelistických pohádek jsou pohádky o čertech.

Dále se ještě pohádky rozlišují na tzv. **klasické** (folklórní) a **moderní** (autorské). Liší se od sebe především dobou svého vzniku, známostí jejich autora i po stránce obsahové.

Klasické pohádky mají kořeny v ústní lidové slovesnosti. Byly předávány z generace na generaci a nebývá znám jejich autor, jenom většinou jejich sběratel. Jejich hlavní témata se

1 MACHEK, V. *Etymologický slovník jazyka českého*. Vyd. 2. Praha: Academia, 1968, str. 467.

2 HOLUBOVÁ, L. *Archetypy hrdinů v současných českých pohádkách a jejich percepci dětmi*. Plzeň, 2012. Bakalářská práce. Západočeská univerzita v Plzni. Fakulta pedagogická. Katedra psychologie.

zachovala dodnes, ačkoliv často v několika možných verzích, přizpůsobených době, místním zvykům nebo osobě autora, který je nově převypráví. Nadpřirozeno je v nich zastoupeno velkou měrou.

Jejich cenu prověřila doba, kterou přetrvaly. Přestože vznikly dávno před rozvojem techniky, poselství, v nich ukryté, je stále živé, neboť obsahuje hodnoty času nepodléhající. Potřeba bezpečí rodiny, nalezení životního smyslu i schopnosti dokázat se vyrovnat s různými situacemi byly tehdy v lidských myslích přítomny podobně jako dnes.

Obsahují jasnou a hlubokou symboliku, odkazující ke skutečnému fyzickému a duševnímu vývoji člověka. Ukazují, že je nezbytné tento přirozený vývoj přijmout, aby mohlo být dosaženo zdárného výsledku daných situací.

Moderní (autorské) pohádky vznikají většinou v současnosti, i když jejich počátky by se daly vysledovat již ve středověku. Mají známého autora a nezpracovávají pouze klasická témata, ale mohou mít příběh i postavy zcela nově vymyšlené nebo náměty kombinovat. Odrážejí soudobou společenskou situaci a témata, která se děti v dnešní době dotýkají. Bývají méně fantastické než pohádky klasické. Jejich kladným rysem je i častý humor, který zvyšuje jejich atraktivitu pro děti i dospělé.

Bohužel ne vždy je ve všech „moderních“ pohádkách uchován původní morální obsah, přítomný v pohádkách klasických vždy. Je tedy dobré věnovat výběru pohádek zvýšenou pozornost a zvažovat, co je pro děti přínosné a co nikoliv. Někdy je až zarážející, jaké příběhy jsou dětem - ať již v knižní nebo audiovizuální podobě - předkládány.

1.1 Hlavní motivy pohádek

1.1.1 Dobro a zlo

Nejčastějším motivem pohádek je boj dobra se zlem, reprezentovaný soupeřením kladných a záporných hrdinů či nadpřirozených sil. Boj vždy končí vítězstvím dobra a potrestáním nebo potlačením zla.

Přesně definovat dobro a zlo je poměrně složité. Obecně platí, že „dobré“ je to, co je v souladu s lidským životem, a „zlé“ naopak vše, co jej ohrožuje.

Poměrně výstižná je definice čtyř typů zla filozofa Jan Sokola, kterou uvádí v knize *Člověk a*

náboženství.³

Podle této definice jsou prvním typem zla věci objektivní, jako je hlad, nemoc, bolest a smrt. Nepocházejí z lidské vůle a jsou ovlivnitelné jen do určité míry – člověk se je snaží eliminovat nebo oddálit, i když zároveň chápe, že k životu patří.

V druhém případě zla jsou tyto události zapříčiněné člověkem – vraždy, války, týrání, úmyslně způsobené nehody, apod. Jde již o cílený a promyšlený akt.

Třetím typem zla jsou záporné lidské povahové vlastnosti jako sobectví, bezohlednost, lhostejnost, hrabivost či zbabělost. Nejsou přímo adresné, ale jejich ničivé účinky tkví v přehlížení zájmů a citů druhých lidí. Takoví lidé nechovají vůči svým obětem osobní antipatie, ale používají je jako prostředky k dosažení svých cílů nebo naopak eliminují jejich působení, pokud jim překáží.

A čtvrtý typ zla také není násilný, ale opět může výrazně poškodit lidi, kteří se stanou jeho oběťmi. Jedná se o lži, podvody, porušení daného slova, nevěru, atd. Narušují lidské vztahy a podřívají důvěru ve společnosti, i když na rozdíl od předchozího typu postihují pouze osoby, které na něj určitým způsobem přistoupí.

Pro děti představují „dobro“ a „zlo“ jasně vymezené protipóly. Na stejných základech je vystavěn i pohádkový příběh, ukazuje dětem protiklady mravních hodnot, aby později na základě těchto poznatků a získaných životních zkušeností mohly porozumět i jejich vzájemnému prolínání. Principy dobra a zla jsou personifikovány v jednoznačně čitelných postavách.

S pohádkovými postavami se děti rády ztotožňují, fungují pro ně jako vzory a nositelé určitých vzorců chování.⁴ Přitom se děti primárně nerozhodují ani tak podle toho, co je „dobré“ nebo „špatné“, ale která strana vzbuzuje náklonnost či nelibost, a čím je dobrá postava přímější, tím je ztotožnění s ní a zavržení postavy špatné pro dítě snazší.⁵ S kladným hrdinou se snáze identifikuje většinou proto, že v něm jeho situace vzbuzuje odezvu. Důležitá pro ně je otázka, komu se chce podobat a jaká situace je výhodnější, proto v pohádkách vždy musí zvítězit dobro nad zlem.

Dobrý konec navíc přináší naději, že je možné uspět i v obtížných životních zkouškách, když se k nim člověk postaví s odvahou.

3 SOKOL, J. *Člověk a náboženství*, Praha: Portál, 2004. ISBN 80-7178-886-4, str. 219.

4 ČERNOUŠEK, M. *Děti a svět pohádek*, vyd.1. Albatros, 1990. ISBN 80-00-00060-1, str. 176.

5 BETTELHEIM, B. *Za tajemstvím pohádek*. NLN s.r.o., 2000. ISBN 80-7106-290-1, str. 13.

1.1.2 Rodina

Dalším častým námětem pohádek je téma rodinných vztahů, většinou zobrazených v nějaké své vyhocené formě. Bývají ukázány konfliktní vztahové situace, ztráta rodičů, odvržení a ponížení rodičem náhradním - „nevlastním“, sourozenecká rivalita a žárlivost (např. Popelka), na druhé straně ale také jejich protipól, rodina milující a ochraňující, a význam sourozenecké spolupráce (např. Jeníček a Mařenka).

Zlo zpravidla představují macechy a nevlastní sourozenci, snažící se hlavního hrdinu či hrdinku zbavit práv na majetek i možnosti rozhodování o vlastním životě, zabránit mu v cestě ke štěstí nebo ho dokonce v krajním případě ze svého života odstranit. Otec, ať již vlastní či nevlastní, většinou v takové rodině buď vystupuje značně pasivně, sám omezen vlivem dominantnější ženy, nebo zde chybí úplně. V tomto modelu je zobrazena problematika nevyrovnaných partnerských vztahů a její dopad na fungování rodiny.

Ukazována je i nutnost přirozeného osobního vývoje, cesta k dospělosti a samostatnosti. Proto mnoho pohádek končí svatbou nebo nalezením životního partnera.

1.1.2.1 Rodinné morálky podle George Lakoffa

Americký lingvista, filozof a kognitivní vědec George Lakoff rozeznává dle přístupu k výchově dětí dva rodinné modely – konzervativní Model přísného otce a liberální Model vychovávajícího a pečujícího rodiče.⁶ Tyto metafory rodiny aplikuje na politickou scénu, kdy ukazuje rozdíly v přístupu politických stran konzervativců a liberálů.

V rodině, kde je uplatňován Model přísného otce, je hlavní autoritou otec (nebo dominantnější z rodičů), který od dětí vyžaduje jednoznačnou poslušnost a vychovává je k samostatnosti pomocí fyzických trestů. Díky tomu si má dítě vypracovat dostatečnou vnitřní sílu, aby bylo schopno obstát i bez pomoci rodičů. Pokud je tato výchova úspěšná, dítě zvládá samostatný život. Pokud, podle tohoto modelu, rodiče zasahují do života svých dospělých potomků, znamená to, že jejich výchova nebyla správná.

Model vychovávajícího a pečujícího rodiče naopak považuje výchovu dětí za stálou péči o jejich fyzické i duševní zdraví. Neznamená to děti rozmazlovat, ale projevovat jim lásku a pomáhat

6 LUKEŠ, D. *Morální politika podle Lakoffa* [online]. Dominik Lukeš [cit. 3. 4. 2016]. Dostupné z: <http://www.dominiklukes.net/bibliography/morlnpolitikapodlelakoffa>

nacházet vlastní cestu, aby i v případě prohřešků měli zájem se sami polepšit bez nutnosti přísných trestů. Pro tento model je důležité, aby se o péči a výchovu oba rodiče dělili.

Dá se říci, že obě morálky vedou k samostatnosti, jenom každá jinou cestou. Naše společnost se v dnešní době přiklání spíše k druhému, liberálnímu modelu, vychovávat děti s citem a snahou vysvětlit jim, jak svět funguje a jakým způsobem v něm obstát. Fyzické tresty bývají používány spíše jen v krajních případech. Liberální výchova však nesmí dospět do extrémů absolutní tolerance, která poté výchovnou funkci postrádá. Děti musí znát hranice svého jednání, i když jsou vychovávány s citem.

Mnoho pohádek se svým celkovým charakterem řadí do Morálky přísného otce, zejména díky zřetelnému rozlišení dobra a zla, symbolice zobrazovaných hříchů dle křesťanské morálky, i jejich přísnému, často fyzickému potrestání.

Pokud zkoumáme morálky přímo v konkrétních zobrazovaných rodinách, najdeme tam oba zmíněné typy. U vlastních rodin, stojících na straně dobra, převažuje spíše Model pečujících rodičů, spolupracujících a vychovávajících s láskou. Přísné a fyzické tresty používají zpravidla rodiče nevlastní, „zlí“. Takovéto znázornění souzní s celkovým současným pohledem na výchovu dětí.

2. Ve světle jazykovědy

2.1 Pár slov o kognitivní lingvistice

Kognitivní lingvistika (nebo kognitivní přístup k jazyku⁷) je jazykovědná disciplína zabývající se vztahem jazyka a myšlení. Je součástí kognitivních (poznávacích) věd, které zkoumají povahu a fungování lidské mysli. Kognitivní přístup k jazyku zjišťuje, jak lidská mysl pracuje s jazykem a jazyk s lidskou myslí, co o ní jazyk vypovídá. Vychází z předpokladu, že „jazyk je součástí poznávání a poznání (cognition), podílí na tom, jak světu rozumíme, jak ho kategorizujeme, jaký obraz světa si vytváříme a jak ho předáváme dál“.⁸ Je úzce spjata s psychologií a společenskými vědami.

7 VAŇKOVÁ, I., NEBESKÁ, I. *Co na srdci, to na jazyku*, vyd. 1. Praha, Karolinum, 2005. ISBN 80-246-0929-3, str. 22.

8 VAŇKOVÁ, I., NEBESKÁ, I. *Co na srdci, to na jazyku*, vyd. 1. Praha, Karolinum, 2005. ISBN 80-246-0929-3, str. 21.

2.2 Jazykový obraz světa

Pojem jazykový obraz světa označuje jeden z přístupů kognitivní lingvistiky, založený na předpokladu, že jazyk, kterým mluvíme, ovlivňuje to, jaký obraz světa si vytváříme. Zkoumá, jak pomocí jazyka svět konceptualizujeme a kategorizujeme vnímané jevy. Zaměřuje se na člověka jako na součást jazykového společenství. Každý jazyk podle něj odráží způsob myšlení dané kultury, vše, co vnímáme, označujeme pojmy, ustálenými v jazyce, který používáme, a jeho prostřednictvím interpretujeme své myšlenky našemu okolí. Pomocí jazyka pojmenováváme a třídíme naše představy o světě a všechny informace, které ze slov získáváme, ovlivňují náš pohled na život. Kategorizace jevů většinou probíhá na základě určitých prototypů.

Běžně se nad propojením myšlení a jazyka příliš nepozastavujeme. Jazyk používáme k vyjádření svým myšlenek stejně automaticky jako přemýšlíme ve slovech a obrazech. Tento proces je pro nás přirozený skoro stejně jako dýchání. Samozřejmě, že vědomě uvažujeme nad tím, co nahlas říkáme, ale i to je součástí našeho vlastního pohledu na svět. Svému okolí sdělujeme jen takové myšlenky, které k sdělení sami vybereme. Svůj projev přizpůsobujeme vnějším okolnostem, ale uvnitř naší mysli mohou být formulace mnohohvrstevné.

Z jazykového projevu můžeme o daném člověku vyrozumět mnoho důležitého. A to i v případě, že dotyčný lže, neboť ve chvíli, kdy se dozvíme pravdu, uděláme si v důsledku toho o jeho charakteru odpovídající představu.

U dětí je spojení mysli a řeči velice přímé, většinou bezprostředně říkají, co si myslí a nepřemýšlí dopředu, zdali to říkat mají nebo ne. Prostě sdělí to, co zrovna potřebují, všemi momentálně dostupnými prostředky. Jejich mluva je tedy poměrně jednoznačným odrazem jejich pohledu na svět.

Provázanost slova a obrazu je patrná i v jazyce samotném. Vše, co ve slovech slyšíme, si zároveň i vizualizujeme, a o slovech také často mluvíme jako o něčem, co se je spojeno s viděním – mohou něco *ukázat*, *naznačit*, *nastínit*, *načrtnout* nebo *osvětlit*, zároveň se jimi dá něco *zakrýt*, *zastřít*, *zkreslit* či *maskovat*. Když si o něčem nebo někom ujasníme poznatky, říkáme, že jsme si o tom či o něm udělali představu nebo *obrázek*. A i ve slovníku synonym najdeme ke slovu *představa* mimo jiné slovo *obraz*.

I v literatuře se to v názvech děl „*obrazy*“ jen hemží, ať již jde o cestopisy nebo pohledy do historie, *obrazy* či *obrázky* nebo *črty* z krajů, dějin, života a přírody jsou mezi českými tituly hojně zastoupené.

A samozřejmě zde jsou tzv. *obrazná pojmenování* (přenášení významů), kterých je hojně užíváno nejen v literatuře ale například i v rétorice, kde bývají součástí veřejných projevů známých osobností. Výrazy takového charakteru se v mluvě občas uvádějí slovy „*obrazně řečeno*“. Díky svému charakteru jsou v popředí zájmu kognitivních jazykovědců. Jedním z nejkoumanějších a v lidské mluvě nejrozšířenějších je metafora.

2.3 Konceptuální metafora

Jazyková metafora obecně znamená pojmenování věci nebo jevu na základě podobnosti s jinou věcí nebo jevem. Je kategorií jazyka a umělecké literatury, američtí kognitivní lingvisté George Lakoff a Mark Johnson však zjistili, že tento rámec přesahuje, že je, více než jevem jazykovým, spíše záležitostí lidského myšlení. Podle jejich teorie konceptuální metafory je metafora přímým účastníkem pojmotvorných procesů. Pojmy nám podle ní strukturují vše, co vnímáme a k čemu zaujímáme postoj.⁹

Používání metafor je v každodenním myšlení a vyjadřování automatické. Abstraktní pojmy často strukturujeme pomocí pojmů fyzických, na základě naší smyslové zkušenosti se světem, prostorem a věcmi, které nás obklopují. Kognitivní lingvisté zjistili, že právě tělesnost hraje v našem myšlení a přístupu ke světu velice důležitou roli.¹⁰

Výstižně to popsal George Lakoff v předmluvě své knihy *Ženy, oheň a nebezpečné věci*: „Myšlení je závislé na těle, to znamená, že struktury, které používáme při sestavování pojmových systémů, vyrůstají z našich tělesných zkušeností a dávají smysl v jejich kontextu. Navíc jádro našich pojmových systémů je přímo ukotveno ve vnímání, pohybech těla a zkušenostech fyzické a sociální povahy. Myšlení je imaginativní v tom smyslu, že pojmy, které nejsou přímo ukotveny ve zkušenosti, jsou zastoupeny metaforami, metonymiemi a mentálními obrazy - jež všechny přesahují doslovné zrcadlení neboli zobrazení vnější skutečnosti. Právě tato imaginativní schopnost umožňuje "abstraktní" myšlení a dláždí mysl cestu mimo to, co můžeme vidět nebo čeho se můžeme dotknout.“¹¹

Ukotvení v tělesnosti je patrné zejména u dětí, které ještě nejsou schopny abstraktní pojmy v plném rozsahu chápat. To, co vnímají, považují především za záležitost činnosti fyzických objektů.

9 LAKOFF, G., JOHNSON, M. *Metafory, kterými žijeme*. Brno: Host 2014, ISBN 978-80-7491-152-1, str. 15.

10 NEBESKÁ, I. *Co na srdci, to na jazyku*. vyd.1. Praha: Karolinum, 2005. ISBN 80-246-0929-3, str. 96.

11 LAKOFF, G. *Ženy, oheň a nebezpečné věci*. vyd.1. Praha: Triáda, 2006. ISBN 80-86138-78-X.

Jako příklad metaforických pojmů můžeme použít třeba metaforu rodiny, jejíž téma je v této práci rozebíráno i z jiných hledisek. Rodina je společenství, což je pojem svým způsobem nefyzický, a tak o ní, či o něčem, co s ní souvisí, mluvíme jako o živé bytosti nebo fyzickém objektu. Často se o ní vyjadřujeme stejně jako například o rostlině, stavbě nebo kruhu. Tak vznikají metaforické pojmy RODINA JE ROSTLINA, RODINA JE STAVBA a RODINA JE KRUH.

RODINA JE ROSTLINA – má své *kořeny, kmen, větve a plody*. O početné rodině říkáme, že je *rozvětvená*, když se zajímáme o své předky zkoumáme *rodokmen*, kterému se také říká *rodinný strom* a bývá tak i zobrazován. Děti označujeme jako *přírůstky*.

Tento metaforický pojem spadá i pod metaforu rodiny jako živé bytosti, zejména jejího těla s řídicí částí – *hlavou*. Jako *hlava rodiny* bývá většinou označována osoba, která v rodině nejvíce rozhoduje a přijímá za ni největší zodpovědnost. Tradičně tak bývá nahlíženo na otce.

RODINA JE STAVBA – *zakládáme ji, budujeme, chceme, aby byla stabilní, uvnitř ní se cítíme v bezpečí, zastřešuje nás*. Dá se však také *zničit, rozbít*, může se *otřást v základech*. Důležitým pojmem je metafora *rodinného krbu*. Přirovnání rodiny ke stavbě obrazně prostupuje většinou pohádkových rodinných motivů, často bývá zobrazována buď stabilita rodiny, jako opěrný bod, nebo naopak její rozbití a narušení.

Představa rodiny jako *kruhu* je v češtině také velmi rozšířenou metaforou. Symbolizuje pouto, které lidi spojuje, obepíná a ochraňuje. Je spojena s láskou, péčí, bezpečím a soukromím.

3. Obraz světa filmových pohádek

3.1 Tři oříšky pro Popelku

„*Poprvé: Tváře umouněné od popela, ale kominík to není... Podruhé: Klobouk s peřím, luk a kamizola, ale myslivec to není... A potřetí: Šaty s vlečkou, stříbrem vyšívané, ale princezna to není, jasný pane... Kdo je to?*“¹²

Filmovou pohádku *Tři oříšky pro Popelku* jistě není třeba zvlášť představovat. Je zřejmé

12 *Tři oříšky pro Popelku* [film]. Režie Václav Vorlíček. Československo, NDR, 1973.

jednou z nejznámějších českých pohádek. V roce 1973 ji v československo/východoněmecké koprodukcí natočil režisér Václav Vorlíček, podle scénáře Františka Pavlíčka, s Libuší Šafránkovou a Pavlem Trávníčkem v hlavních rolích. Literární předlohou pro tento film byla pohádka Boženy Němcové *O Popelce*.¹³

Tato pohádka je velmi oblíbená u nás i ve světě, moderní zpracování oživuje klasické téma, a více ho tak přibližuje současnému divákovi. Pro svou poetiku, živost a humor je výborně přijímána dětmi téměř všech věkových kategorií.

Svým charakterem, z hlediska přítomnosti nadpřirozena, spadá do žánru pohádky realisticko/novelistické – působení nadpřirozených sil je zde omezeno na minimum a nositeli děje jsou reální lidé. V podstatě jediným kouzelným předmětem jsou tři oříšky.

Tato filmová pohádka je modernější verzí klasické pohádky O Popelce. Základní děj pohádky je zachován, v mnoha momentech se však tento příběh od klasického liší:

1. Nevlastní sestra je zde jenom jedna, může symbolizovat rozmazleného jedináčka, strhujícího na sebe veškerou matčinu pozornost. Otec již zde není, z rozhovorů je však patrné, že za jeho života měla Popelka v rodině normální postavení a macecha ji neutlačovala.
2. Doba konání plesu je zkrácena na pouhý jeden den, proces oficiálních námluv se tak urychluje, ale předchází mu opakované osobní setkání hlavních hrdinů již v době před plesem.
3. Zčásti jiný je i obsah tří oříšků, kdy první, v jiných verzích plesové, šaty nahrazuje mužský oděv. Ten je i vyjádřením mužského aspektu Popelčiny osobnosti, otcem vychovávané, podle slov macechy, spíše jako chlapec.
4. Postava Popelky vyniká svým temperamentem a přibližuje se tak více obrazu dívek v moderní společnosti než pasivní roli žen v minulosti. Přílišná pasivita hrdinky by mohla být současnému divákovi nepříjemná a spojená s určitou mírou hlouposti či stupidity. Vzдорovitost a jisté sebevědomí naopak činí z Popelky osobu aktivní a schopnou vyrovnávat se s problémy, které jí život přináší.
5. Moderněji pojatá je i postava prince, svým chováním zpočátku připomínajícího vzpurného a domýšlivého „floutka“, který dává přednost zábavě před povinnostmi a je prostořeký (i když autoritu rodičů do značné míry ctí). Změní ho až láska k Popelce.

13 Česko-slovenská filmová databáze. *Tři oříšky pro Popelku* [online]. CSFD [cit. 10.11.2015]. Dostupné z: <http://www.csfd.cz/film/9430-tri-orisky-pro-popelku/prehled/>

6. Děj oživují i určité humorné situace, např. scéna na plese, kdy prince provede tanečním parketem korpulentní princezna Droběna (v podání Heleny Růžičkové), výsměch urozených pánů dvorské etiketě a vážnému preceptorovi i některé repliky hlavních hrdinů (např. Popelčino odseknutí urozeným pánům „*Až naprší a uschne, pitomci!*“ či princova reakce na královo pokárání ohledně nechuti do ženění: „*No jo, když Ty sis bral maminku, kdežto mně vnucuješ samé cizí holky...*“).¹⁴

Hlavním tématem této pohádky je Popelčina cesta za osvobozením z područí chamtivé macechy, která ji po smrti otce připravila o všechna práva na majetek a rovnocenné postavení a degradovala ji na pouhou děvečku. Z tohoto postavení jí pomůže nejen kouzlo, ale i odvaha vyjít vstříc šanci na lepší život. Důležitý je zde i osobnostní vývoj hlavních hrdinů, symbolizující fyzické i duševní zranění. Ústředním motivem jsou mezilidské vztahy, rodinné a partnerské.

Zlo je zde ztělesněno v postavách macechy a její dcery, představují lakotu, závist a krutost, současně ale i jistou intelektuální omezenost. Jsou zosobněním cizího, nepřátelského, zrádného elementu.

Kromě již zmíněného soupeření dobra se zlem je zde významným motivem ztráta rodičů, a tím pádem i zázemí a jistoty.

Rodinné morálky

Celkově spadá pohádkový příběh Popelky do morálky přísného otce, vzhledem k jednoznačnému rozlišení dobra a zla, vlastní a cizí rodiny, i konečnému trestu za špatné skutky. Ten sice není v tomto případě fyzický, ale ponižující v podobě veřejné ostudy a překažených plánů na zbohatnutí.

Modely konkrétních rodin v této pohádce jsou již poněkud rozmanitější a mohou obsahovat morálky obě.

Jak vyplývá z filmových dialogů, Popelčina původní rodina byla dříve dobře fungující, matka i otec byli oba modely pečujících rodičů. Svou dceru vychovávali s láskou a porozuměním. A přestože se později dívka dostala do područí macechy, vykazovala i v podřízeném postavení rysy samostatného, sebevědomého a kultivovaného člověka.

14 *Tři oříšky pro Popelku* [film]. Režie Václav Vorlíček. Československo, NDR, 1973.

Na vztah macechy k Popelce v podstatě nelze vztáhnout ani jeden z uvedených rodinných modelů, neboť k ní nepřistupuje jako k dceři, ale jako ke svému soupeři, kterého udržuje v postavení svého poddaného. Vyžaduje po dívce bezmeznou poslušnost pod hrozbou trestů, nečiní tak ovšem s úmyslem vychovat ji k samostatnosti, ale naopak všechnu její vnitřní sílu potlačit. Děvče se nemá naučit obstát bez pomoci tohoto rodiče, ale slepě jej poslouchat jako svou paní. Takovýto přístup není liberální ani konzervativní, ale spíše absolutistický a despotický, což je v současné společnosti nepřijatelné, i na poli politickém.

Ani přístup této ženy k vlastní dceři není příkladem dobré výchovy, svou přehnanou péčí a nekritickou pozorností z ní vychovává sebestředného, sobeckého a líného člověka. Nedá se říci, že by dceři pomáhala najít vlastní cestu, tu spíše diktuje podle svých představ, a dle toho určuje každý dceřin krok. Takováto výchova rovněž k samostatnosti nevede a nevykazuje ani rysy zdravé liberální rodinné morálky, neboť je dítě v tomto případě nekriticky rozmazlováno.

Naproti tomu královská rodina je prototypem rodiny plně funkční. Král i královna jsou modely pečujících rodičů, o výchovu syna se dělí, dávají mu stabilní zázemí a lásku a pomáhají mu nacházet vlastní cestu i odpovědnost za svůj život bez používání přísných trestů. Král je přirozenou autoritou, která však nevyplývá z vyžadování slepé poslušnosti, ale z úcty a respektu. Stanovuje pevné, nikoliv však příliš striktní hranice, takže syn má možnost vlastního vyjádření a rozvoje. Královna je příkladem milující matky, která i přes svou shovívavost a mírné jednání neztrácí přirozený respekt, představuje klidnou sílu, která dokáže citlivým způsobem urovnávat případné spory mezi otcem a synem. Syn ovšem není tímto liberálním přístupem nikterak rozmazlován, na dodržování nutných pravidel oba rodiče důsledně dbají.

Příkladná je i vzájemná úcta mezi oběma rodiči, která je pro dobré fungování rodiny nezbytná a potomkům se stává vzorem pro jejich budoucí vztahy. Tento obraz je tedy velmi vhodný k předkládání dětem jako vzoru zdravě fungující, péči a jistoty poskytující rodiny.

Tento rodinný model je dobrým příkladem i z hlediska morálky politické, na státnické úrovni je královská rodina se svým laskavým a zároveň svrchovaným přístupem uznávanou autoritou, které lidé projevují úctu a náklonnost. Král je všemi respektován, ve své politické činnosti je aktivní, jistý a spravedlivý. Tato morálka by mohla být ukázkovým vzorem správné politiky.

Popelka a macecha v českém obrazu světa

Jazykový obraz těchto postav je v českém jazyce značně ovlivněn touto pohádkou.

Popelka bývá označení pro nepřilíh pohlednou a neupravenou ženu, nebo ženu, která projde pozitivní proměnou své vizáže. Stejně jako u hlavní hrdinky této pohádky je tu naznačena cesta od nepřitažlivého vzhledu a nízkého sebevědomí k atraktivitě a sebejistotě.

Popel, od něhož odvozuje hlavní hrdinka své jméno, býval díky spojitosti s rodinným krbem symbolem mateřského obstarávání základních potřeb. Udržování ohně bylo důležitým úkolem nejen v domácnosti, ale i na poli posvátném. Další archaický význam popela byl ale spjat s truchlením a smutkem, se smrtí a zánikem. V případě Popelky má pravděpodobně také dvojí smysl – na jedné straně může symbolizovat dětství a domov s péčí původní matky, nyní proměněný již jen ve vzpomínku, na straně druhé truchlení, které následuje po ztrátě této matky.¹⁵

Odvržení k popelu, špíně a jejímu uklízení značí hlubokou degradaci na nejnižší stupeň domácnostní, rodinné i společenské hierarchie, postavení služby vykonávající ty nejpodřadnější, špinavé, opovrhované práce. O popelu jako o špíně i mluvíme, můžeme se od něj *umazat, zaprášit, znečistit* a proto ho chceme *vynést, zamést a smýt*.

Popel znamená zánik nejen v symbolech, ale i v jazyce – o něčem, co bylo zničeno, se říká, že *lehlo popelem* nebo se *obrátilo v popel*. Označuje také poslední pozůstatek, po kterém již nic dalšího – *nezbyde ani popel, neřekl ani popel*. O obnovení něčeho zničeného nebo velmi poškozeného se říká, že to *povstalo z popela*.

V této pohádce je popel v podstatě to jediné, co Popelce zbylo z původního *rodinného krbu*. Její vlastní rodina *lehla popelem* a jediné, čemu se ve svém domě může věnovat, je uklízení špíny, odpadků a *popela*.

Macecha je pro nás označením převážně negativním, představuje opak laskavé, pečující a milující matky. Je symbolem všeho cizího, chladného a bezcitného. Někdy tak mluvíme i o vlastních matkách, které své děti zanedbávají nebo se k nim nějak nehezky chovají. I když je z jazykového hlediska slovo „*macecha*“ v podstatě pouze výraz pro nevlastní matku, tj. matku vydaného dítěte, je často vnímáno spíše jako nadávka. I po stránce zvukové je toto slovo lidmi většinou přijímáno negativně. Na rozdíl od jemného, melodického „*maminka*“, zní „*macecha*“ tvrdě a odtažitě.

15 ČERNOUŠEK, M. *Děti a svět pohádek*, vyd.1. Albatros, 1990. ISBN 80-00-00060-1, str. 63.

Tuto filmovou pohádku považuji pro současné příjemce za vhodnou a srozumitelnou. Zpracování klasické předlohy je přizpůsobeno uvažování dnešní doby a dle mého názoru schopné obstát i u generací následujících. Svým nenásilným laděním odpovídá současnému společenskému smýšlení. Zlo tady není potrestáno nijak drasticky, jde spíše o ztrátu moci nad hlavní hrdinkou, neúspěch zamýšlených plánů získat lepší postavení díky sňatku s princem a zostuzení při odhaleném podvodu, to vše jako reálný důsledek špatného počínání.

Dobro není zosobněno nedosažitelnou dokonalostí, ale je založeno na „obyčejných“ lidských hodnotách a citech, což jej činí pro lidi uvěřitelnější a snáze aplikovatelné ve skutečném životě.

Audiovizuální stránka této filmové pohádky je podle mne také na vysoké úrovni, film je výpravný, zasazený do zajímavých exteriérů. Hlavní postavy jsou plastické a realistické, svým chováním dnešnímu člověku blízké, takže mohou dobře předávat zamýšlené poselství. I jejich dialogy jsou dynamické a srozumitelné, mnohdy s dávkou laskavého humoru, který děj příjemně oživuje.

3.2 S čerty nejsou žerty

„Bylo, nebylo jedno peklo. A v tom pekle měli váhu. Pro tuhle pekelnou váhu nebylo důležité, jak je kdo těžký, ale jak kdo hřešil. Nedala se ošidit.“¹⁶

Pohádku *S čerty nejsou žerty* natočil roku 1984 režisér Hynek Bočan, na motivy pohádky Boženy Němcové *Čertův švagr*. Na scénáři se kromě samotného režiséra podílel scénárista Jiří Just. V hlavních rolích se představili Vladimír Dlouhý (Petr Máchal) a Ondřej Vetchý (čert Janek).¹⁷

Tato pohádka patří, stejně jako pohádka *Tři oříšky pro Popelku*, mezi jedny z nejznámějších a nejoblíbenějších českých filmových pohádek. Vedle poutavého děje a zdařilé vizuální stránky činí pohádku přitažlivou i originální humorné dialogy a skvělé výkony předních českých herců.

¹⁶ *S čerty nejsou žerty* [film]. Režie Hynek Bočan. Československo, 1984.

¹⁷ Česko-slovenská filmová databáze. *S čerty nejsou žerty* [online]. CSFD [cit. 15. 12. 2015].

Dostupné z: <http://www.csfd.cz/film/821-s-certy-nejsou-zerty/prehled/>

Charakteristika pohádky

Jak již bylo napsáno v kapitole o klasifikaci pohádek, pohádky o čertech spadají do kategorie pohádek realisticko-novelistických, jsou však její samostatnou částí. V této pohádce jsou čerti jedinými kouzelnými bytostmi a veškerá kouzla či kouzelné předměty jsou výhradně v jejich moci. Jinak je děj založen na lidech bez magických schopností. Reálný a kouzelný svět se prolínají, ale jsou jasně odlišené.

Ústředním tématem této pohádky jsou mezilidské vztahy a otázka spravedlnosti a trestu za špatné skutky.

Peklo zde představuje dozor nad dodržováním morálky a trestající instanci. Poctiví lidé se jej bát nemusí, naopak v něm mohou najít i zastání. Dalo by se říci, že to je jev typický pro české prostředí, že se náš člověk se dokáže domluvit i s čertem. Ovšem v této pohádce je jasně dané, že je to možné jen u člověka dobrého charakteru. Hlavní hrdina navíc čertovi při výkonu spravedlnosti pomáhá.

I tato filmová pohádka se od literární předlohy trochu liší, i když základ příběhu je stejný.

Na rozdíl od knihy figurují ve filmové verzi kníže a jeho dcery již od začátku děje, a stejně tak je vysvětlena příčina knížecí chudoby. Knížecí dcery jsou jenom dvě – hodná Adélka a marnivá Angelína (v předloze je Angelína hodná). Hlavní hrdina Petr se s nimi setkává již v průběhu děje a ne až ke konci.

Větší změna je u čertů, kdy oproti předloze, kde je čert jenom jeden a nedochází k omylu při odnášení Doroty Máchalové, je zde čertů v pekle mnoho a jsou organizovaní podle dané hierarchie v čele s Luciferem. I čert Janek a jeho spolupráce s Petrem je tady navíc. Pekelný dar je také jiný – nejde zde o kouzelný měšec, ale kabát s bezednými kapsami.

V popředí je zde humorná stránka, zejména u čertů v pekle. Pořekadla spojená s čerty jsou použita ve vtipných replikách. Ostatně mnohé repliky z tohoto filmu jsou známé a žertovně používány v hovorech lidí.

Rodinné morálky

I tato pohádka patří celkovým charakterem do Morálky přísného otce. Obsahuje jasné rozlišení dobra a zla i kladných a záporných hrdinů, stejně jako rozdílu mezi členem rodiny vlastním a cizím. Dále také přísný nebo fyzický trest za porušení morálních pravidel. Potrestanými hříchy jsou zde

především zabítí, chamtivost, marnivost, nepoctivost, podvod a přetvářka.

Konzervativní morálka by se dala vztáhnout i na uspořádání pekla, kde je dána jasná hierarchie v postavení čertů, od nichž je nejvyšší autoritou (Luciferem) vyžadována absolutní poslušnost, a za jakékoliv porušení pravidel či nesplnění rozkazu je viník nekompromisně potrestán. Peklo se takto prezentuje i navenek, pro lidi představuje přísnou a trestající autoritu.

U konkrétních rodin se opět vyskytují různé modely. Podobně jako v pohádce *Tři oříšky pro Popelku*, je i v této motiv ztráty vlastních rodičů a útlaku ze strany rodiče nevlastního, rovněž macechy, která ovšem ve svých skutcích zajde ještě dále za hranici lidské morálky. I ona je ztělesněním zla a cizího, ničivého prvku. Její chování k nevlastnímu synovi je despotické, beze snahy o výchovu k samostatnosti, o rodinné morálce v tomto vztahu nelze mluvit.

Hrdinova původní rodina byla modelem Morálky pečujících rodičů, byla však narušena nepříznivými okolnostmi a později vpádem vypočítavé osoby. Hlavní hrdina však v sobě má, i přes tuto nepřízeň, dostatek vnitřní i morální síly, aby nakonec dokázal nad zlem zvítězit.

Ukázkou selhání liberální výchovy je rodinný model knížete a jeho dcer. Kníže se svým až příliš tolerantním a téměř lhostejným přístupem nedokáže správně korigovat sobecké a marnivé chování jedné ze svých dcer, prakticky ve všem jí ustupuje a plní její přání i na úkor ostatních lidí, jen aby se vyhnul její negativní reakci. A vypočítavá dívka jeho chování velmi zneužívá. Opakem je chování druhé princezny, která otce ctí a nikdy nestaví zájmy své nad zájmy druhých. Na tomto příkladu je vidět, jak může stejná výchova přinést u rozdílných lidí odlišné výsledky, a že i morálka pečujících rodičů musí stát na pevných základech. Neboť, jak je uvedeno v charakteristice těchto morálek, znamená tato projevovat lásku a zájem, ale ne rozmazlovat.

Stejně krátkozraký je i jeho přístup ke svému správci a rádcí, díky své liknavosti a přílišné důvěřivosti se jím nechá obelhávat a ožebračit. Tento postoj je i z hlediska politické morálky příkladem výrazného selhání autority. Lhostejnost vůči veřejným záležitostem přivádí celé knížectví k chudobě a bezpráví. Takováto politika je i v reálných podmínkách nepřijatelná a ve svých důsledcích ničivá. Stejně jako rodinná morálka, musí být i politická autorita postavena na stabilním základu s důsledným dohlížením na dodržování základních pravidel.

Čert a peklo v českém jazykovém obrazu

Čert je personifikací zla a zároveň vykonavatelem trestu. Čerti v současných pohádkách již nemají zvlášť hrůzostrašné podoby, naopak bývají i zesměšněni, takže současným dětem na

televizní obrazovce mnoho strachu nenahánějí. V jistém směru je vhodné nevyvolávat v dětech přehnanou úzkost, na druhou stranu je však otázkou, zdali přílišné zesměšnění nevede až ke ztrátě smyslu této postavy coby strážce spravedlnosti a moci, trestající zlo. Neschopných a hloupých čertů se nikdo nezalekne, tím méně osoby porušující morálku.

Jazykový obraz *čerta* v češtině je velmi bohatý. Tato postava se hojně vyskytuje v české frazeologii, přísloví a pořekadla týkající se čertů a pekla jsou v naší mluvě velice rozšířená. *Čiň čertu dobře, peklem se Ti odmění. To mi byl čert dlužen. Čert aby to vzal.* To je jen několik příkladů z mnoha. Čert je často užívanou metaforou, většinou zosobňující něco, co nám škodí, je nepoctivé, ošklivé nebo jsme k tomu lhostejní. *Že se čerti žení*, říkáme o špatném počasí, toho, kdo nás rozhněval, posíláme *k čertu*. Když nám na něčem nezáleží, může to *vzít čert*. Čert se vztahuje se i k našim emocím, když jsme rozzlobení, tak se *čertíme* nebo jsme *se rozčertili, berou nás všichni čerti*. *Malovat čerta na zed'* znamená přehnaný pesimismus.

Za *čertovské* zároveň označujeme vše divoké a šibalské, s neposedným člověkem *šiji všichni čerti*, nezbednost je *čertovina*. Čiperné děti bývají nazývány *čertíky* nebo jim *čerti koukají z očí*. Čerti jsou také vyjádřením velkého množství nebo důrazu – *chodit po všech čertech*, mít děti jako *čertů*, něčeho je *po čertech málo*, něco *pálí* nebo *bolí jako čert*.

Čert je nositel – často něco nebo někoho *bere, nese, přináší a odnáší*. Čert je také *původce* špatného lidského charakteru, chování nebo úmyslů – *má to od čerta, čert ho má rád, čert se do něho obul, má čerta v těle*, atd. *Čert/Všichni čerti* jsou *místo*, kam posíláme někoho, koho už nechceme vidět nebo kde *chodí* někdo, komu cesta trvá příliš dlouho.

Čert je spojován s černou a červenou barvou, představující temnotu a oheň. *Čert je černý*. Domácí zvířata s černou barvou srsti se velice často pojmenovávají Čert. O neupraveném člověku s tmavými vlasy také většinou řekneme, že vypadá *jako čert*. A když odhlédneme od symboliky pekla, má čert zastoupení i v praktickém životě. V zemědělství se nástroj zvaný *čert* používá na vyorávání brambor.

V této pohádce se pořekadly o čertech a pekle také nešetří, používají je i sami čerti, což vyznívá poměrně humorně. „*Vstávej, čert nikdy nespí!*“ „*Kam čert nemůže, tam nastrčí bábu.*“ nebo „*Podle pekelného řádu platí: Co peklo schvátí, to už nenavrátil!*“ To je pár příkladů za všechny. A ostudou pro peklo je, když čertova omylu s Dorotou Máchalovou zneužije správce u soudu: „*Sám vidíte Jasnosti, jaká je to rodina. Peklo se nikdy nemýlí. To je důkaz!*“¹⁸

18 *S čerty nejsou žerty* [film]. Režie Hynek Bočan. Československo, 1984.

Peklo prostupuje český obraz světa také poměrně hojně. Kromě klasického náboženského pojetí *pekla* jako místa věčného utrpení, představuje, podobně jako čert, i určité negativní aspekty lidské existence, původce špatných vlastností a činů.

V běžném životě označujeme *peklem* tragické či ohrožující události a situace, často spojené s přírodními katastrofami, zejména ohněm. V lehčím smyslu tak nazýváme situace, které jsou nám hodně nepříjemné a těžko zvladatelné.

Přídavné jméno *pekelný* značí vše, co je významově spojeno peklem (*pekelný oheň, pekelná brána*), nebo co lidem v určitém ohledu nahání strach a obrazně je peklu přisuzováno (*pekelný stroj*). Dále také, podobně jako příslovce *pekelně*, vyjadřuje intenzitu nějakého jevu a důraz (*pekelný rámus*), někdy i v pozitivním smyslu (*pekelně dobré*).

V oblasti smyslů bývá *peklo* spojováno s vysokými teplotami, pálením a ostrou chutí.

Z frazeologie jsou známá rčení například: *Mít z pekla štěstí. Cesta do pekla je dlážděna dobrými úmysly. Kdo lže a krade, do pekla se hrabe. Peklo se nikdy nemýlí*, atd.

Konceptuální metafora: VÁHA

Konceptuální metafora *váhy* zde představuje spravedlnost a soud. Zastupuje justici, váží lidi podle hodnoty jejich myšlenek a činů, a konečnou platností určuje závažnost – *tíhu* - jejich provinění. S kým miska vah klesne, propadá peklu.

Váhy jsou symbolem práva a spravedlnosti již od starověku, a i dnes jsou vyobrazeny na soudních budovách a ve znacích právnických fakult.¹⁹

V jazyce za *váhu* označujeme nejen nástroj na vážení, ale také měrnou jednotku samu. V obchodě *váha* souvisí s cenou, veškeré suroviny, stavební materiál nebo potraviny jsou oceňovány podle toho, kolik *váží*. Z toho vyplývá metaforický pojem VÁHA JE CENA a také VÁHA/CENA JE FYZICKÝ OBJEKT. O váze jako veličině mluvíme stejně jako o ceně, může být *vysoká* nebo *nizká, stoupá* či *klesá*, můžeme ji *zvyšovat* nebo *snižovat* či *redukovat*. Také říkáme, že *roste* a *pohybuje se*.

Váha i cena znamenají hodnotu věcí nebo jednání – smysluplné *váhu* či *cenu má*, nesmyslné nikoliv. Když je pro nás něco důležité, říkáme, že si toho *vážíme* nebo *ceníme*. A také, že je nám to

¹⁹ epravo.cz. *Právní symbolika, I. Část* [online]. epravo.cz, a.s. [cit. 15. 12. 2015].

Dostupné z: <http://www.epravo.cz/top/clanky/pravni-symbolika-i-cast-21632.html>

drahé, cenné, vážené.

Vážení je myšlenkový proces – když nad něčím přemýšlíme, tak *uvažujeme*, při rozhodování danou věc *vážíme, zvažujeme*. Kdo *uvažuje* nad svým chováním je *uvážlivý*, stejně jako může být *uvážlivý* nebo *neuvážlivý* či *neuvážený* čin.

I v této pohádce je *zvažování* svého jednání důležité, pokud lidé *nevážili* své úmysly a činy na světě, *zváží* jim je poté pekelná váha. Ta nakonec určí *cenu*, jakou pro svět měli. Pokud *převažují* skutky špatné, je dotyčná osoba potrestána.

Tuto filmovou pohádku považuji za poučnou a pro rozvoj povědomí morálních hodnot přínosnou. Spravedlnost i bezpráví je zde proti sobě postaveno jasně a srozumitelně, stejně jako egoismus a chamtivost proti skromnosti a dobrosrdečnosti. A ačkoliv se zpočátku může zdát zlo silnějším, protože se před ničím nezastaví, je stejně nakonec potrestáno. Důležité je, aby ti, kteří jsou jím stíženi, našli odvahu s ním bojovat.

Peklo je založeno na tom, že váží hodnotu lidských skutků, zkoumá tíhu jejich provinění. Člověk je oceňován podle svého chování, což je dle mého názoru z výchovného hlediska velmi příkladné.

Vysoce hodnotím i audiovizuální stránku tohoto filmu. Zejména prostředí pekla a proměny čertů ve zvířata jsou ztvárněny velmi zajímavě. Velkou devizou filmu je humor, který z něj činí navzdory těžkým dějovým situacím poměrně veselou podívanou. Právě tento aspekt mu zajišťuje tak velkou oblibu u diváků všech generací.

3.3 Chaloupka na vršku

„Rok jak kolo točí se, dny si skládá v měsíce. Jak odzvoní Vánoce, zase znovu koulí se.“²⁰

Chaloupka na vršku je čtrnáctidílný loutkový televizní seriál z produkce České televize, natočený v roce 2006 režisérkou a Šárkou Váchkovou.²¹

Vypráví o obyvatelích české podhorské vesničky zhruba v 19. století., stěžejními hrdiny jsou

²⁰ *Chaloupka na vršku* [televizní seriál]. Režie Šárka Váchková. Česko, 2006.

²¹ Česko-slovenská filmová databáze. *Chaloupka na vršku* [online]. CSFD [cit. 10. 3. 2015].

Dostupné z: <http://www.csfd.cz/film/251386-chaloupka-na-vrsku/prehled/>

děti. Ukazuje život tehdejších lidí, spjatý s koloběhem přírody a lidovými tradicemi, v každém díle je zobrazeno určité období roku s příslušnými obyčejí, svátky a slavnostmi, je vysvětlen jejich původ a význam. Tyto události jsou divákům prezentovány prostřednictvím zážitků hlavních dětských hrdinů.

Koloběh roku rámuje celý děj, je přítomen obsahově i jazykově, již v úvodu každé epizody je vypravěčem rok přirovnáván k točícímu kolu.

Rok je časovým úsekem, ohraničeným orientačními body podle přirozeného cyklu přírody. Právě ten pomáhá lidem dát celkovému běhu času určitý rámeček a řád. Měření času je v naší kultuře stěžejní. A stejně jako ostatní nehmotné fyzikální veličiny je čas, i jednotlivé jeho úseky (rok, měsíc, den), v jazyce konceptualizován pomocí fyzických jevů. Bývá přirovnáván k hmotnému objektu, ukotveném v prostoru, k něčemu, co můžeme fyzicky prožívat a smyslově vnímat. Přítomnost je *tady a teď*, minulost *před* tím, budoucnost *za* tím. Doba trvání může být *krátká* nebo *dlouhá* (stejně jako třeba nit nebo část cesty), někdy *nekonečná*. Říkáme, že čas *přichází* a *odchází*, *blíží se*, *je za dveřmi*, jako fyzický pohybující se předmět. Stejně tak *letí*, *uhání*, *utíká* nebo se naopak *vleče*. Často o něm také mluvíme jako o vodním toku²², *plyne*, *protéká*, něco *přináší* nebo *odnáší* (jako tekoucí voda). Některá ustálená rčení odkaz na vodu přímo obsahují – *uteklo to jako voda*, *od té doby uplynulo mnoho vody*, aj. A stejně jako vodní tok *proudí* jenom jedním směrem, jeho běh nelze vrátit ani obrátit.

Rok bývá navíc díky tomu, že s chodem přírody svým způsobem opakuje, spojován s právě s *kolem* či *kruhem*. Proto se *roztáčí*, *točí*, *kouří* či jako kruh *uzavírá*. V různých kulturách, včetně té naší, je tak i zobrazován.

Času přinesla moderní doba ještě další metafory, zejména přirovnání k penězům, cennému zboží a zdroji prostředků potřebných k dosažení určitého cíle.²³ Rčení, že ČAS JSOU PENÍZE jistě slyšel každý v životě mnohokrát. Tento metaforický pojem je v naší kultuře dnes již hluboce zakořeněn. Činnost, za níž je člověk finančně odměňován, souvisí většinou odpracovaným časem, stejně tak ceny za různé služby. O čase se vyjadřujeme jako o finančním zdroji, podobně jako peněz jej můžeme mít ho *hodně* nebo *málo*, učíme se s ním *hospodařit* a chceme jej dobře *investovat*. Často nám *dochází* a hledáme věci, které nám jej pomohou *šetřit*, snažíme se s ním *neplýtvat* a zbytečně *neutrácet*. Náš čas je *drahý* a pečlivě *zvažujeme*, čemu nebo komu jej *věnujeme*, *darujeme* či *obětujeme*, aby ho část *zbylo* také na nás. Také je slušné, když nám druzí za *naš čas* poděkují nebo zaplatí.

22 VAŇKOVÁ, I. *Nádoba plná řeči*. Vyd.1. Praha: Karolinum, 2007. ISBN 978-80-246-1122-8

23 LAKOFF, G., JOHNSON, M. *Metafory, kterými žijeme*. Brno, Host 2014, ISBN 978-80-7491-152-1, str. 20.

Z rodinných modelů převažuje v tomto seriálu morálka pečujících rodičů. Dětem jsou vysvětlována pravidla chování a možné následky jejich nedodržení, ne však pod hrozbou fyzických trestů. Jsou vedeny k pracovitosti, poctivosti a úctě k druhým, důraz je kladen na spolupráci a partnerství. Liberální morálka je zde plně funkční, nevykazuje žádné extrémy.

Tento seriál není pohádkový, je založen na zobrazení reality, základní morální principy, včetně protikladu dobra a zla, jsou zde však jasně a srozumitelně prezentovány prostřednictvím jednotlivých postav. Z tohoto důvodu jej považuji pro děti za přínosný. Ukázka rozdílu běžného života v dřívější době a dnes je pro současné děti, často závislé na moderní technologii, v mnohém poučná. Naznačuje, že nic v životě není tak samozřejmé, jak se na první pohled zdá, a že v každé době je třeba vážit si všeho, co má člověk zrovna k dispozici. Což je z hlediska morální výchovy aspekt velmi důležitý.

II. JAK O POHÁDKÁCH MLUVÍME MY

1. Co nám řekly děti

Průzkum reflexe analyzovaných pohádek jsem prováděla v mateřské škole Čtyřlístek Všetaty, prostřednictvím volné besedy, za přítomnosti pedagožky. Zúčastnilo se jej 12 dětí, mezi nimi také obě mé dcery (věk: 3,5 a 6,5 roku).

Zjišťovala jsem znalost a oblibu analyzovaných pohádek a večerníčkového seriálu, jejich preference a důvody pro ni. Zajímala mne i obliba jednotlivých postav a vnímání jejich charakteru, dále i vnímání audiovizuální stránky těchto filmů.

Z odpovědí jsem zjistila, že uvedené pohádky jsou dětem většinou dobře známé a také oblíbené, zejména pohádka *S čerty nejsou žerty*, díky své humorné stránce. Večerníček *Chaloupka na vršku* je znám jenom některým, u někoho však pomohlo připomenutí, a i v tomto případě byly ohlasy kladné. Při reflexi těchto snímků hrála samozřejmě roli i četnost jejich zhlédnutí, pokud je děti viděly opakovaně, pamatovaly si více podrobností.

U pohádky *Tři oříšky pro Popelku* je, zejména u děvčat, nejoblíbenější postavou Popelka. Jako důvod uváděly, že „je hezká“ a „má krásné šaty“. I to, že je „hodná“ hrálo v jejich preferencích roli,

ale vizuální stránka stála v tuto chvíli na prvním místě. Vizáž hrdinů je pro děti důležitá, i když jejich charakter si také dobře pamatují.

Macechu považují jednoznačně za „zlou“. Vidí její ošklivé chování k Popelce a snahu v závěru prince oklamat. A i vizuálně byla hodnocena záporně.

Zajímá mne i názor dětí na královskou rodinu, ta se dětem líbí, krále s královnou považují za hodné a nepříliš přísné rodiče. Model pečujících rodičů je dětem příjemnější než model přísného otce. Dobro vidí na straně těch, kteří fyzicky netrestají.

V pohádce *S čerty nejsou žerty* byl nejoblíbenější postavou téměř u všech dětí Lucifer. Dále samozřejmě i oba hlavní hrdinové a u děvčátek hodná princezna Adélka. Hlavní záporná postava Dorota Máchalová byla stejně jako macecha z Tří oříšků pro Popelku jednoznačně označena za „zlou“. Podle dětí si peklo zasloužila. Zobrazení kladných a záporných postav je i v této pohádce srozumitelné.

Na čerty v této pohádce reagovaly děti kladně. Podle nich je s nimi legrace a nevypadají děsivě. Na otázku, zdali by se jich i ve skutečnosti bály, odpovídaly ovšem převážně, že ano. Až po připomenutí, že jsou tito čerti hodní, se jejich odpovědi trochu změnily. Z toho je vidět hloubka obav z těchto bytostí, pokud by mělo dojít k reálnému setkání s nimi. Ta představa dětem nahání strach, ačkoliv na televizní obrazovce je přijímací bez problémů. Je znát, že odlišují reálný svět od fiktivního, ale čert je postavou, která pro ně do reálného světa jednou za rok fyzicky vstupuje, takže je skutečná i jeho hrozba.

Ohledně chování obou princezen měly děti také poměrně jasno, rozdílnost jejich povah si uvědomují velmi dobře. Adélka byla jako označována „hodná“ a Angelína „zlá“, protože „chce peníze na šaty“. Děti dokáží rozeznat sobectví jako jeden z typů zla (aniž by takto uvedenou kategorizaci vědomě používaly).

Ve večerníčku *Chaloupka na vršku* se dětem líbí především jeho hlavní dětské postavy. Líbí se jim zobrazený život dětí i prostředí, ve kterém se děj odehrává. Jsou pro ně zajímavé jejich hry, a zaujalo je také, když jsem jim řekla, že dříve neexistovala televize, rádio ani počítače, že si děti hrály hlavně v přírodě a s jednoduchými hračkami.

Na otázku, zdali by tak chtěly žít také, odpovídaly převážně kladně. Ta představa se dětem líbila, hlavně kvůli přírodě a zimním radovánkám, které byly zobrazeny pro děti lákavě.

Zjišťovala jsem také, jestli si děti všimají toho, jak hrdinové v těchto filmech mluví, ale na tuto otázku příliš odpovědět nedokázaly, pokud film neviděly víckrát, tak si to většinou nepamatovaly.

Jazyková stránka pro ně v tomto věku ještě velkou roli nehraje, větší důraz kladou na stránku vizuální a celkový charakter postav. Pouze děti, které se na tyto pohádky a večerníček dívají častěji, si dokáží zapamatovat i jednotlivé repliky a dialogy.

Z tohoto krátkého průzkumu vyplynulo, že analyzované pohádky jsou opravdu mezi dětmi oblíbené a dobře na ně působí. Obsahově jsou pro ně zajímavé a jejich vizuální stránka je jim příjemná. Neobsahují žádné drastické záběry, které by děti děsily či jinak odpuzovaly.

Jak již bylo uvedeno, při reflexi těchto snímků hrála roli i četnost jejich zhlédnutí. Pokud je děti viděly opakovaně, pamatovaly si více podrobností. Prokázalo se to zejména v určitém rozdílu reakcí mých dcer a ostatních dětí. Je patrné, že se těmito pohádkami blíže zabýváme, nejenom, že se na ně dcery velmi rády dívají, ale také že o jejich obsahu spolu mluvíme. Potvrzuje se tím důležitost vzájemné komunikace mezi dospělým a dítětem.

Průzkum prokázal, že u předškolních dětí je role dospělé osoby jako zprostředkovatele velmi významná. Pokud jde o symbolické poselství pohádky, má jeho reflexe v tomto věku dítěte v podstatě dvě fáze – v té první jej díky zhlédnutí či poslechu dítě přijímá především do svého podvědomí, a aby s tímto materiálem poté dokázalo vědomě operovat, je potřeba s ním o něm hovořit. Pro efektivní reflexi je důležitá souhra obou faktorů.

2. Kdy pohádky pomohly

2.1 Vlastní zkušenosti

S oběma analyzovanými pohádkami i večerníčkovým seriálem mám ohledně jejich reflexe dětmi dobré zkušenosti. Mým dcerám se líbí a rády je zhlédnou opakovaně, z jejich reakcí lze usuzovat, že o dění v nich přemýšlí. Dokáží z nich vyvodit podstatné souvislosti a vnímat podrobnosti. Čerty v pohádce *S čerty nejsou žerty* přijímají pozitivně a jejich rozhovory jsou pro ně zdrojem zábavy. Přísný, ale spravedlivý Lucifer zaujímá u šestileté dcery, stejně jako u jejích vrstevníků ve školce, jedno z prvních míst v žebříčku oblíbených postav.

Čerty své děti nestraším. Nepovažuji to z výchovného hlediska za vhodné, neboť vyhrožování neposlušnému dítěti odnesením do pekla je, kromě evidentně neadekvátního trestu, selháním rodičovské autority. Dáváme tím najevo, že situaci sami nezvládáme a musíme se dovolávat vyšší a děsivější trestající instance. To sice dítě samozřejmě na čas zastraší, ale naší osobě na respektu

nepřidá. Je lepší, když dítě pochopí, že trest za porušení pravidel přijde ze strany, která jím byla dotčena. A nakonec jsme to my, rodiče, kdo je za jejich výchovu zodpovědný, ne imaginární pekelníci.

U tříleté dcery zapůsobila jako varování před neposlušností i klasická pohádka *O Červené karkulce*. Napomohla tomu i děsivá podoba vlka z nové české pohádky *Tři bratři*. Stačilo, že ji dcera viděla jen v krátké ukázce a zapůsobila na ni natolik, že se o tuto pohádku začala více zajímat a dávala si do souvislostí, že Karkulka potkala vlka, protože neposlechla maminku.

Na téma následků neuposlechnutí rozkazu nebo rady dospělého si můžeme sami vymyslet řadu příběhů. A samozřejmě, na téma jakékoliv. Vždy je ale nejlepší, když je hlavním hrdinou někdo dětem podobný nebo blízký, případně oblíbená postavička, zvíře nebo plyšová hračka. Skutečnost, že má dítě k zobrazovanému nějaký vztah, dokáže rozehrát jeho fantazii velmi účinně. Záleží už jen na míře naší kreativity, jak pestrý tento „domácí“ pohádkový svět bude. A čím pestřejší, tím lepší. Čím víc dítě zaujmeme, tím víc jeho pozornosti získáme. A je to dobré i pro rozvoj jeho vlastní obrazotvornosti a vyjadřovacích schopností. Z vlastní zkušenosti mohu potvrdit, že takovéto „pohádkové hraní“ má na dětské intelektuální, emoční i komunikační schopnosti velmi pozitivní vliv. A nejenom to. Příznivý dopad to má i na vzájemné vztahy. Tím, že se s dětmi snažíme mluvit „jejich jazykem“, jim dáváme najevo, že jsou pro nás důležité, že se snažíme pochopit jejich vidění světa a naladit se na jejich niterné potřeby. A to značně prohlubuje jejich důvěru k nám.

Pro děti je modelový příběh nápomocný v tom, že jim ukazuje, že se svou situací nejsou sami, že se již obrazně „stala“ a byla úspěšně zvládnuta, což znamená, že není neřešitelná. Takové ujištění může zvýšit křehké dětské sebevědomí a pomoci najít odvahu problému čelit. Neboť ve chvíli, kdy se dítě – a mnohdy i dospělý člověk – nachází v zajetí negativních emocí, připadá mu jeho trápení bezvýchodné a nad jeho síly. Když se před nimi příběh odehraje celý, i se šťastným koncem, pomůže jim to částečně se odpoutat od překážek a více se soustředit na pozitivní závěr.

Pomocí smyšleného vyprávění se občas můžeme také vyrovnat i s chováním druhých lidí, které se nám nelíbí, ale svůj negativní postoj třeba nemůžeme naplno vyjádřit. Když to zobrazíme v pohádce či příběhu, dítě získá o daném jednání představu, díky které se poté bude snáze orientovat i ve skutečném dění a rozeznávat, před čím se má mít na pozoru.

Ráda bych zde zmínila ještě jednu pohádku, která je hitem poslední doby a která mne, bez ohledu na obrovskou komerční propagaci, zaujala svým poselstvím. Jde o animovanou muzikálovou pohádku *Ledové království* z produkce Walta Disneye. Mnoho rodičů ji jistě velmi dobře zná. Dle mého názoru si zaslouží pozornost, neboť obsahuje poučné myšlenky podané

srozumitelným způsobem.

Komerce kolem ní je v současnosti opravdu veliká, v tomto případě bych si ji však troufla označit za pozitivní. Pokud její vliv na děti nedosahuje extrémů poměrování individuální hodnoty vlastnictvím produktů s motivy této pohádky, slouží podle mne dobré věci.

Příběh dvou sester, z nichž jedna má kouzelnou schopnost vyčarovat sníh a led, je plný poselství ohledně mezilidských vztahů, a to vztahů mnohého charakteru – rodičovských, sourozeneckých, partnerských i přátelských. Jejich hodnota je zobrazena s neomylnou jasností. Síla sesterské lásky zachrání, navzdory předchozímu dlouholetému odcizení, v závěru pohádky oběma dívkám život. Toto odcizení není ovšem záležitostí vzájemných antipatií, ale vzniklo v dětství následkem snahy rodičů starší princeznu Elsu s její kouzelnou mocí od ostatních lidí izolovat. Tento krok je pro Elsu osudný, neboť její schopnost naroste do nebezpečných rozměrů právě díky tomu, že jí princezna musí potlačovat, místo aby se jí učila ovládat. Učí se jen skrývat negativní emoce, které mrazivá kouzla samovolně spouští, ale není to příliš šťastné a úspěšné řešení. A po tragické smrti rodičů zůstává na svůj problém úplně sama, neboť před sestrou rodina od nehody v dětství pravdu tají. Na tom je vidět, že neřešení a potlačování problematických stránek lidské osobnosti je pouze slepou uličkou.

6 – 7 leté dítě si těchto souvislostí již dokáže všimnout, rozezná, kde vznikl problém, i když úplně všechny nuance ještě pojmout nedokáže. V Else ale dovede správně vidět oběť okolností a nekonatele úmyslného zla. Tomu může nasvědčovat i celkově velká oblíbenost této postavy.

V případě vztahů partnerských je tu varování před slepým podlehnutím prvnímu dojmu, který se nakonec může ukázat jako ošidný. „Pravou lásku“ - o které tolik mluví mladší ze sester, princezna Anna – prověří až dobré poznání toho druhého. Je zde však poměrně jednoznačně vidět, že princeznino ukvapené jednání je výsledkem její dlouhodobé izolace od lidí v důsledku rodinné izolace její sestry. Není divu, že impulsivní dívka poté činí impulsivní rozhodnutí. A fakt, že ji toto rozhodnutí nakonec málem stojí život, je sice poněkud drsným, ale dostatečně důrazným varováním před slepou důvěřivostí.

Ukázka významu sesterské náklonnosti a spolupráce je působivým příkladem pro skutečné sourozence, zejména ve chvíli, kdy se dostávají do sporu. Jelikož si děvčátka na tyto postavy rády hrají, dá se tohoto vzoru dobře využít. Z vlastní zkušenosti mohu potvrdit, jak zdůraznění faktu, že princeznám zachránilo život právě to, že se měly rády, dokáže malé soupeřky přinejmenším přimět k zamyšlení.

Práce s tímto tématem se pak u starší dcery projevila při průzkumu ve školce, kdy na otázku, „Co nakonec zachránilo oběma sestrám život?“, odpovídaly děti většinou popisem dějových aspektů, a pouze dvě z nich – má dcera a chlapec, který dle jeho slov pohádku zná, protože ji doma promítají sestře - označily přímo emoci jako takovou. Tím se kromě předchozího tvrzení potvrdila i teorie o tendenci dětí vnímat abstraktní jevy především prostřednictvím projevů fyzických.

2.2 Zprostředkované zkušenosti

Ze svého okolí znám příběhy, kdy pohádky pomohly dítěti uvědomit si například následky sobectví a nadřazenosti nad druhé nebo bojovat se strachem.

U dítěte, které bylo sobecké a povyšovalo se nad ostatní, měla dobrý účinek pohádka o mašince nesoucí jeho jméno, která se chovala jako on. Všechno chtěla jen pro sebe a vládla na kolejích, pak se jí však něco stalo a tak doplatila na svou sobeckost. Například, že chtěla jezdit po určité koleji jenom sama, jenže pak se cestou porouchala a nebyl tam nikdo, kdo by jí pomohl. Dlouho volala o pomoc, ale nikdo ji neslyšel. Její kamarádi na nádraží však byli hodní, a když zjistili, že se večer nevrátila domů, vydali se ji společně hledat. Když ji našli, opravili ji a všichni pak jeli společně domů na nádraží. A sobecká mašinka už věděla, že vytahováním nic nezíská, a že když bude jen sama, doplatí na to. Příběh končil slovy, že nyní je již na nádraží veselo a všichni si rozumějí a vzájemně si pomáhají.

V práci se strachem pomohl třeba příběh o holčičce, která se něčeho bála, ale s kamarády to v příběhu překonala. Je dobré dítě ujistit, že na problém není samo, a že když bude potřebovat, má tu své kamarády a blízké. Někdy také pomůže nějaký kouzelný předmět, lék nebo nápoj, které strach překonají. Když se pak i v běžném životě o té věci zmíníme, dítěti se příběh vybaví a lépe se daná situace řeší. A někdy stačí jen vidina toho, že když to zvládla hrdinka příběhu, zvládne to i ono.

Ne vždy se v takových případech dostaví rychlý efekt, nitka příběhu ale v dětech zůstane a dá se na ni navazovat. A někdy i samy děti pomohou s tím, jakým směrem se má příběh odvíjet, a vymýšlejí, co se bude dít příště. Tím nám ukazují, co je zajímavé a co na ně působí.

Strach bývá někdy obtížné řešit, protože ve chvíli, kdy dítě začne panikařit (například při bouřce nebo nechtěném kontaktu s vodou) není naši slova příliš přístupná a je potřeba ho nejdříve uklidnit, případně od stresoru vzdálit, aby bylo schopné vnímat i něco jiného než jen svůj strach. A třeba příště již zvládne podobnou situaci lépe.

3. Z „pera“ malé autorky – pohádka *O rybáři*

Kamila Kovandová (8 let)

Byl jednou jeden rybář Karel, který myslel jen na sebe. 22. dubna chtěl jít Karel na ryby k rybníku Modrák. Oznámil to ženě. Jeho žena Karolína se ptá, jestli jí nepomůže hlídat Kačenku a Amálku.

„Jdu na ryby, mám to domluvené!“ říká rozzuřený Karel.

„Tak tam jdi, ale snaž se chytit nějakou rybu, nejlépe více.“

„Chytím toho otravného kapra!“ říká Karel.

„Nesmiš, je vzácný, plní přání!“ chrání kapra Karolína.

„Ale už nech toho blábolení!“ říká drze Karel. „Amálko, přineseš mi prosím prut?“ prosí Karel.

„Ano tatínku!“ odpovídá Amálka

„Děkuji!“

„Ahoj tatínku!“ loučí se Kačenka.

Karel se rozloučil a odešel k rybníku Modrák.

Šel loukou, lesem, a když tam konečně došel, viděl, že je rybník skoro prázdný.

„No, to snad ne! Ušel jsem pět kilometrů jen kvůli tomuhle?“ říká našťavaně Karel. „Kdyby tu byl alespoň Mirek, ale on tu není! Slíbil mi, že dnes přijde.“ zlobil se Karel.

A tak se vydal 7 kilometrů k rybníku Rybka. Když tam došel, byl vyčerpaný a tak si lehl pod vrbu. Karel si jen tak pro sebe řekl: „Potřeboval bych alespoň tak dvě minuty klidu a odpočinku.“

Uběhly dvě minuty a najednou tam přišly hlučné děti z blízké školy.

„Já to nemyslel doslova.“ postěžoval si Karel. „Přes tenhle hluk se tady nedá ani odpočívat!“

Tak Karel vytáhl prut a chtěl chytat ryby. Viděl na hladině rybku, ale jak děti křičely, rybka hned zaplula do hloubky.

„Já hlava dřává, přes tenhle hluk se tady nedají ani chytat ryby!“

Karel si sbalil věci a vydal se domů. Šel kolem rybníku Modrák a najednou vidí toho otravného kapra. Zase Karlovi říká:

„Chceš si mě chytit, jo? Tak to teda nejde. Jestli o tom nevíš, tak plním přání. Ale nikdy jsem Ti to neřekl, protože Ty bys mě nechal zmizet. A když jsem ti to jednou chtěl říct, skočil jsi mi do řeči a říkal jsi, že jsem otravný, prý kdybych plnil alespoň přání, tak že bys mě nechal zmizet.“

Karel se ptá, jestli může mít přání.

„Můžeš vyslovit tři přání, ale pod podmínkou, že mi nebudeš říkat otravný kapr.“

Bez přemýšlení Karel vyslovil všechna přání najednou.

„Přál bych si... být bohatý. Pokaždé, když jdu na ryby, tak něco ulovit a mít stopatrový dům.“

„Tak ahoj Karle, už mě nikdy neuvidíš, protože jsem ti splnil všechna přání. Běž domů a uvidíš sám.“ Kapr se rozloučil a najednou zmizel.

A tak šel Karel domů. Přišel domů a uviděl stopatrový dům, ale truhlu s penězi neviděl. A tak se šel podívat do stopatrového domu.

„Já jsem myslel, že tu bude výtah.“

V prvním patře byla veliká cedule: PATRO KAČENKY. Kačenka má pokoj v prvním patře, protože je na vozičku. S vozičkem se sem dostává po kouzelném můstku. Ve druhém patře je cedule: PATRO AMÁLKY. Amálka je zdravá, proto chodí po schodech. Ve třetím patře je cedule: PATRO MAMINKY. Tatínek se těší, že ve čtvrtém patře už konečně bude mít své patro. Jde tedy po schodech dál a na ceduli je místo patro pro tatínka napsáno: PATRO PRO HOSTY. Jde zklamaně dál. Mine páté patro, šesté, sedmé, ale stále nic. Potká kuchyň, mamčinu pracovnu, šatnu, prádelnu... Je už v padesátém patře, už se mu podlamují nohy, ale stále nic. Pokračuje do šedesátého patra, kde je knihovna, tak jde stále dál, v sedmdesátém patře také nic a v osmdesátém patře vidí odpočinkovou terasu, kam je ale mužům vstup zakázán. V devadesátém patře je na konci sil, ale pořád nenašel své patro. Leze tedy po čtyřech ještě výš, proplazí se přes devadesáté deváté patro a konečně ve stém patře najde ceduli: PATRO TATÍNKA.

Tatínek si jde lehnout do své nové měkké postele a za minutu Kačenka volá: „Tati, večeře!“

„Dorazím za půl hodiny.“ odpověděl vyčerpaně tatínek.

„Budeš to mít studený!“

„No jo, už jsem v devadesátém devátém patře.“

„Teprve?“

Když už byl tatínek konečně dole, málem omdlel. Holčičky mu totiž připravily sice večeři, ale jen z dětské kuchyňky na hraní.

„Co?! To snad nemyslíte vážně! Jen kvůli tomuhle jsem šel dolů až ze stého patra?! Tohle mi už nikdy nedělejte. Jestli kvůli takové blbosti budu chodit dolů, tak to ne!“ zlobil se tatínek.

„Jaké blbosti? My jsme Ti chtěli udělat radost a uvařit večeři, protože maminka tu není.“

„Tak já jdu chytit nějaké ryby, abychom měli co jíst.“

Karel šel tedy k rybníku Rybka něco ulovit. Vyndal prut a chytil ryby. Najednou něco ulovil. Vytáhl to.

„Ale co to? Vytáhl jsem ponožku! No to snad ne?“

Nahodil tedy udici znovu a po chvílce vytáhl náhrdelník. Zkusil to tedy ještě jednou. Tentokrát ulovil rezivělou plechovku. A zkoušel to dál a znovu a znovu. Vytáhl postupně prstýnek, rozpadlou botu, shnilou kytici, zlatý řetízek s přívěskem, ale rybu žádnou.

„Ten kapr je ale darebák! Tak takhle se mi splnilo mé přání?“ postěžoval si Karel. Sbalil své věci a vydal se domů. Když šel okolo rybníku Modrák, volal na kapra: „Kapre! Kapre! Kapre! Prosím, ukaž se mi!“

Kapr se tedy ukázal. „Co se děje, vždyť jsem Ti splnil všechna tři přání. Co po mně ještě chceš?“

„Takhle, že jsi mi splnil má přání? Kde je to mé bohatství, kde je to, že pokaždé něco chytím? Sice stopatrový dům mám, ale proč musím mít pokoj až ve stém patře? Proč musím denně chodit sto pater nahoru a dolů? Kde je výtah?“ stěžoval si Karel.

Kapr mu na to odpovídá takhle: „No, vždyť jsem ti splnil všechna tvá přání. Přál sis pokaždé něco chytit. Tak jsi pokaždé něco chytil. Ty jsi neříkal, že to má být vždy ryba. Přál sis bohatství, máš ho. Vždyť jsi ho vylovil z rybníka. Ty jsi snad čekal, že budeš mít doma truhlu s penězi? Ale to sis nepřál. Chtěl jsi jen bohatství. Tak ho máš. A ten stopatrový dům? Ten máš taky. Já myslel, že když chceš stopatrový dům, tak že chceš být ve stém patře s tou nejlepší vyhlídkou.“

„A nedají se má přání změnit?“ prosil Karel.

„Přál sis to, co sis přál. Tak to máš.“ S těmito slovy se kapr rozloučil.

No, to víte, i v pohádkách platí přísloví: *Dvakrát měř, jednou řež.*

Nebo také: *Lepší vrabec v hrsti než holub na střeše.*

Nebo: *Darovanému koni na zuby nehleď.*

A další!

Krátký doslov o moci slov

...dvakrát měř, jednou řež... Velmi výstižné, vztaženo na lidská slova. A ne jenom na naše přání, jak o tom pojednává předchozí pohádka, ale na vše, co říkáme. Jakmile něco vyslovíme, již to nelze vzít zpět, a proto bychom měli zvažovat, co a jak druhým lidem říkáme.

O slovech často mluvíme jako o sečné zbrani, a ona jí skutečně obrazně někdy jsou. Slova umí zranit, nebo zachránit život, záleží jen na člověku, za jakým účelem je použije. Jako každou jinou zbraň z nich zraňující dělá až lidská činnost. Jen my rozhodujeme o tom, jakým nástrojem naše slova budou.

Dar dorozumívát se prostřednictvím řeči nám byl dán jako jediným živým tvorům na naší planetě. Používejme jej moudře... To, jak mluvíme, o nás mnohé vypovídá. Pokud chceme ostatním předat pravdivý obraz toho, co cítíme, musí být upřímná a srozumitelná i naše slova. A v případě dětí to platí dvojnásob. Pro ně jsme vzorem a hlavní předlohou obrazu jejich světa. Vše, co je na vědomé i podvědomé úrovni naučíme, je bude ovlivňovat po celý život.

Domluva s dítětem není vždy snadná, nejspíš i proto, že se při ní střetávají dva odlišné světy - dospělý a dětský. Každý máme na život trochu jiný pohled a stanoveny trochu jiné priority. A přestože jsme my sami kdysi byli také dětmi, dětské oči už nám nezůstaly. Musíme je znovu objevit, abychom věděli, jak svým dětem předat své zkušenosti tak, aby je pochopily. Musíme vnímat, jak vnímají ony.

Je to někdy náročné, chce to trpělivost a velké množství empatie, ale naše snaha se vyplatí. Vztah rodiče a dítěte je jedním z nejhlubších vztahů v lidském životě, jedinečný, neopakovatelný a zároveň i křehký. Pokud chceme, aby byl plný důvěry a porozumění, musíme o něj pečovat stejně jako o dítě samo.

Pohádky mohou být místem našeho setkání. Společným prostorem, časem i společnými slovy. Tam jsme oba na stejné půdě, nespoutané všedními konvencemi. Když vyprávíme dětem pohádky, stáváme se součástí jejich světa, jejich dětského království. A pohádky, které sami vymyslíme, navíc mluví nejen za nás, ale také z nás. Jsou obrazem našeho světa a našich postojů k dětským pocitům. Mezi slovy tak dětem sdělujeme, že se jim chceme přiblížit, že pro nás něco znamenají. A toto ujištění je největší dar, jaký jim můžeme dát.

Seznam použitých informačních zdrojů a pramenů

Literatura

BETTELHEIM, Bruno. *Za tajemstvím pohádek*. NLN s.r.o., 2000. ISBN 80-7106-290-1

ČERNOUŠEK, Michal. *Děti a svět pohádek*, vyd.1. Praha: Albatros, 1990.

ISBN 80-00-00060-1

HOLUBOVÁ, Lucie. *Archetypy hrdinů v současných českých pohádkách a jejich percepce dětmi*. Plzeň, 2012. Bakalářská práce. Západočeská univerzita v Plzni. Fakulta pedagogická. Katedra psychologie.

LAKOFF, George.; JOHNSON, Mark. *Metafory, kterými žijeme*. Brno: Host 2014. ISBN 978-80-7491-152-1

MACHEK, Václav. *Etymologický slovník jazyka českého*. Vyd. 2. Praha: Academia, 1968, str. 467.

NĚMCOVÁ, Božena.; ERBEN, Karel Jaromír. *Nejkrásnější pohádky*, vyd. 1. Brno: Československý spisovatel, s.r.o., 2009. ISBN 978-80-8739-101-3

SOKOL, Jan. *Člověk a náboženství*, 2. vyd. Praha: Portál, 2004. ISBN 80-7178-886-4

VAŇKOVÁ, Irena.; NEBESKÁ, Iva.; SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ, Lucie.; ŠLÉDROVÁ, JASŇA. *Co na srdci, to na jazyku*, vyd. 1. Praha, Karolinum, 2005. ISBN 80-246-0929-3

Elektronické zdroje

Česko-slovenská filmová databáze. *Chaloupka na vršku* [online]. CSFD [cit. 10.3.2015]. Dostupné z: <http://www.csfd.cz/film/251386-chaloupka-na-vrsku/prehled/>

Česko-slovenská filmová databáze. *S čerty nejsou žerty* [online]. CSFD [cit. 15.12.2015]. Dostupné z: <http://www.csfd.cz/film/821-s-certty-nejsou-zerty/prehled/>

Česko-slovenská filmová databáze. *Tři oříšky pro Popelku* [online]. CSFD [cit. 10.11.2015]. Dostupné z: <http://www.csfd.cz/film/9430-tri-orisky-pro-popelku/prehled/>

LUKEŠ, D. *Morální politika podle Lakoffa* [online]. Dominik Lukeš [cit.3.4.2016]. Dostupné z: <http://www.dominiklukes.net/bibliography/morlnpolitikapodlelakoffa>

epravo.cz. *Právní symbolika, I. Část* [online]. epravo.cz, a.s. [cit. 15.12.2015].
Dostupné z: <http://www.epravo.cz/top/clanky/pravni-symbolika-i-cast-21632.html>

Filmy

Chaloupka na vršku [televizní seriál]. Režie Šárka Váchková. Česko, 2006.

Tři oříšky pro Popelku [film]. Režie Václav Vorlíček. Československo, NDR, 1973.

S čerty nejsou žerty [film]. Režie Hynek Bočan. Československo, 1984.

Ledové království [film]. Režie Chris Buck, Jennifer Lee. USA, 2013

Ostatní prameny

ERBEN, Karel Jaromír. *České národní pohádky*. Praha: Levné knihy KMa, 2000. ISBN 80-864-2525-8

DOLEŽALOVÁ, Andrea. *Názvy d'ábla v češtině a jejich ekvivalenty v jiných slovanských jazycích*. Brno, 2012. Bakalářská diplomová práce. Masarykova univerzita v Brně. Fakulta filozofická.

PROPP, Vladimír Jakovlevič. *Morfologie pohádek a jiné studie*. Jinočany: H&H 1999. ISBN 9788073190859

VON FRANZ, Marie-Louise. *Psychologický výklad pohádek*, Praha: Portál, 2015. ISBN 978-80-262-0863-1

PODGORNÁ, Anna. *Etika ve filmových pohádkách*. Brno, 2014. Bakalářská práce. Masarykova univerzita v Brně. Fakulta filozofická.

ŠTIPÁKOVÁ, Martina. *Pohádky a morální vývoj dítěte*. Brno, 2010. Bakalářská práce. Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně. Fakulta humanitních studií.

